

»MLADOTURCI« I »STAROTURCI« U BEOGRADU

Spor oko zidanja nove sinagoge Bet Jisrael

(Prilog istoriji Sefardske opštine u Beogradu)

Današnjoj generaciji jedva je poznata afera koja je pre 56 godina potresala Sefardsku opštinu u Beogradu, i stvarala nezdravu atmosferu uzajamne netrpeljivosti i sumnjičenja dva suprotna tabora. Povod ovom neprijatnom sporu bio je zidanje nove sinagoge »Bet Jisrael« u ulici Cara Uroša, koju su nacisti pred kraj rata bacili u vazduh. Ali ako želimo da stvari postavimo na pravo mesto, zidanje hrama je u stvari bio razlog da dotle u pepelu zapretano nezadovoljstvo masa izbije na površinu. Utoliko jače i žešće, što je tadašnja opštinska uprava (nazvana »Staroturci«) učinila jednu psihološku nesmotrenost. Izvođenje građevinskih radova nove sinagoge poverila je rođenom sinu tadašnjeg predsednika opštine Haima Azriela, građevinskom inženjeru Viktoru. U stvari, bio je to sudar mlade generacije (»Mladoturci«, po analogiji sa tadašnjim događajima u Turskoj) sa starijom, koja je iz godine u godinu neprekidno vodila opštinske poslove, ponekad i prilično »familijarno« kao što je to bio i ovde slučaj. Ako jedna administracija, slično političkim zbivanjima, tvrdoglavo zadržava svoje pozicije ne ispuštajući vlast iz svojih ruku, ona završava time što gubi popularnost. Makar ti položaji bili i počasni i bez materijalne koristi.)

Kako su opštinske arhive uništene za vreme ovog rata, ovu aferu smo mogli da evociramo samo sećanjima starije generacije, generacije koja nestaje. A to je bilo nedovoljno i nepouzđano. Zbog zidanja ove građevine vođene su mnogo žučne i žustre polemike ne samo putem štampe, već i na javnim zborovima, u štampanim izveštajima i brošurama. Ali sve to nije sačuvano.

Sačuvana je, međutim, delimično advokatska arhiva dr Davida Alkalaja, advokata i potpredsednika stare uprave.³⁾ Njegov sin, g. Sima Alkalaj (danas u Haifi), bio je ljubazan da nam fragmentarno sačuva-

na akta ove afere stavi na raspolaganje. Zahvaljujući toj okolnosti mi smo u stanju da dokumentarno, mada ne i potpuno, rekonstruišemo tokove ovoga spora.

Dr David Alkalaj se u celoj ovoj stvari pojavljuje kao faktum: on kao potpredsednik vodi i predsedava opštinskim sednicama, a ne predsednik Azriel; u sporu između stare i nove uprave, Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova, kao i Ministarstvo građevina, njemu, a ne predsedniku Azrielu, upućuje predstavke i smatraju ga za računopolagača.

Dr David Alkalaj

Iz dokumentacije se ne vidi, kako je glasio ugovor zaključen između preduzimača V. Azriela i Jevrejske opštine. Sačuvani su samo otkucani na mašini »Uslovi« sa potpisom ugovorača V. Azriela, datirani 20. januara 1907. Iz njih se vidi da je raspisana licitacija koju treba da odobri Ministarstvo građevina; da je Ministarstvo odobrilo planove 24. jula 1905. i dodatak plana i predračun godine 1906. (data nema); da je zidanje otpočelo 1/15. marta 1907. i da je 1. juna 1908. zgrada trebalo da bude dovršena. Nedostaju podaci o licitaciji i ustupanju izgradnje građevine V. Azrielu.³⁾

1. marta 1907. godine Uprava ovlašćuje članove Uprave Nahmana Amara i Nisima Benaroja da »primaju materijal za novu sinagogu«, a 11. aprila iste godine pridodata su još dva člana uprave, Samuel Melamed i Isak Tajtacaković, ovoj »komisiji za prijem materijala i odobravanje potrebnih izmena«. Oni će sa nadzornim arhitektom Milanom Kapetanovićem (prema čijim se planovima izvode radovi) imati »odrešene ruke« za eventualne izmene i bez odobrenja Uprave. Oni su dužni da Upravi podnose izveštaj u toku svakoga meseca.

Nije jasno zašto opština »prima materijal«. Ako je Azrielu poverena izrada građevine, onda je on morao da nabavlja materijal čiji bi *kvalitet* određena Komisija imala da prizna ili odbije. 20. maja 1905. isplaćena je preduzimaču prva otplata u iznosu od 10.000 dinara. Tom prilikom isplaćeno je i Kapetanoviću 1.000 dinara akonto nagrade koja je utvrđena na 2½% od predračunske sume. (Ne vidi se da li ovaj procenat obuhvata i nagradu za izradu planova, ili su oni ranije plaćeni).

Postoji podatak da je opština tražila od Ministra građevina odobrenje okvirnog kredita od 180.000 dinara za zidanje nove sinagoge, pa bi bilo važno znati na koji način je Uprava nameravala da stvori toliku, za ono vreme, ne tako malu sumu.

O tome nema podataka, ali po tome kako su isplate vršene, ne bi se moglo tvrditi da je postojao unapred utvrđen finansijski plan.

Tako je 28. jula 1907. rešeno da se preduzimaču isplati 27.000 dinara, pošto se »realizuje ova opštinska gotovina«:

1) Penzioni fond službenika	Din. 10.000.—
2) Fond pok. Sare Azriel	„ 4.000.—
3) Fond Braće Azriel	„ 5.000.—
4) Fond A. L. Koena	„ 1.500.—
5) 40 lozova 4% rente po odbitku duga i kamate „	6.000.—
6) 100 lozova 2% kase školske	„ 10.000.—
7) 72 loza 2% nove sinagoge	„ 7.200.—

Ukupno Din. 43.700.—

s tim, da se ova suma preda Beogradskoj trgovačkoj štedionici na tekući račun. U rešenju za isplatu još stoji: »O ovome izvestiti blagajnika i tutora dotičnih zavoda.«

Čudnovato je da opštinska Uprava smatra opštinskom gotovinom fondove koji nisu njena sopstvenost, jer imaju specijalnu namenu, kao što je na pr. penzioni fond službenika i drugi fondovi. A u krajnjem slučaju, mogla ih je sa odobrenjem nadležnih faktora uzeti kao »privremenu pozajmicu«. Umesto toga tadašnja opštinska uprava rukovodioce tih fondova, tj. tutore stavlja pred svršen čin.

Iz ovog spiska upotrebljenih fondova vidi se i to, da su bili emitovani neki lozovi za zidanje sinagoge sa 2% kamate, od po 100

dinara svaki. Bilo bi zanimljivo znati, kolika je bila ukupna suma ove emisije, jer se iz akata vidi da su postojali neki kuponi (nazvani »cigle«) tih lozova. Ne vidi se ni da li su državni lozovi prodati na beogradskoj berzi ili ispod ruke, dok su lozovi nove sinagoge mogli biti realizovani samo privatnom prodajom.

Vrlo je verovatno da je kao »rezerva« imala da posluži pomenuta Štedionica koja je mogla da otvori Opštini potreban kredit. Ona je bila eminentno jevrejski novčani zavod i članovi Uprave bili

Sinagoga »Bet Jisrael«

su zastupljeni u Upravnom odboru te novčane ustanove, tako da se zajam za Opštinu mogao bez teškoća realizovati.

U vezi sa pitanjem finansiranja radova interesantan je sačuvani prepis testamenta velikog dobrotvora Sefardske opštine Mate N. Levija, bivšeg trgovca iz Beograda. Datiran 13. maja 1899., u članu 4. tačka 19. on ostavlja »Fondu za zidanje nove sinagoge u Beogradu — Sefardskog obreda 2.000 dinara« (Rasporedno rešenje nespornih

dela sudije Prvostepenog suda za varoš Beograd po masi Mate N. Levi-a, biv. trg. ovd. od 4. aprila 1900. Br. 6489 — M br. 4841). Dalje, u testamentu u čl. 6. naređuje se da Opština posle smrti testatorove žene Rahile, ili njene preudaje, ima da pretvori u novac »sve moje imanje i to dve kuće, hartije od vrednosti i sve ostalo«. Sa dobivenim novcem ima se sazidati ili kupiti »jedna dobra, solidna kuća koja će da vuče dobru kiriju«. Kirija od ove kuće upotrebiće se »za podmirenje troškova i održavanje nove sinagoge koju Opština namerava podići u Beogradu, van *Jevrejske male*«. Opština se obavezuje da u novoj sinagogi na vidnom mestu stavi ime Mate N. Levi i žene mu Rahile.

Koliko se sećamo jedna mermerna ploča sa takvim natpisom bila je uzidana pri ulazu u hram.

Nažalost, u dokumentima kojima raspolažemo, ne može da se vidi koliko je sumu Opština upotrebila iz ostavine ovog fonda.

U toku zidanja sinagoge ukazala se potreba za naknadnim radovima i nabavkama, i to: na fasadi, na dverima u sinagogi (Ehal), klupe (za koje je upotrebljen stari materijal). Plan za izradu klupa dao je arhitekt Kapetanović, a nadzor je vodio preduzimač V. Azriel, uz nagradu od 12% od predračunske sume. Sve to uprava odobrava.

Postavlja se pitanje, zar nije trebalo izradu klupa predvideti zajedno sa planom za zidanje? Iz akata ne može da se utvrdi koliko je taj rad koštao.

Ali to nije sve.

Iz jednog proglasa »Uprave koja je zidala sinagogu« od 15. novembra 1911., o čemu će biti reči docnije, vidi se da je bilo još i drugih naknadnih radova: umesto običnog stakla upotrebljeno je skuplje, šareno staklo; galerije za žene umesto od dasaka zidane su od armiranog betona; dozidano je čitavo novo krilo pozadi sinagoge, kao i jedna velika soba za sveštenike, itd.

U dokumentaciji kojom raspolažemo nastaje jedan vakuum, sve do novih opštinskih izbora na dan 22. februara 1909. na kojima dr David Alkalaj nije izabran. Isto tako ispali su dotadašnji članovi uprave Solomon Nisim, Isak Tajtacaković, Hajim A. Demajo i Nisim Benarojo.

3. marta 1909. održana je vanredna sednica na kojoj su rešeni stari, neizabrani članovi, a uvedeni u dužnost novi članovi, i to: Haim Azriel, Avram S. Lević, Josif M. Alkalaj, Samuilo Melamed, Jakov Čelebonović i Isak J. Levi, adv. Za predsednika izabran je ponovo Haim D. Azriel, a za potpredsednika Jakov K. Čelebonović.

U aktima nema traga zašto dr David Alkalaj nije izabran u novu upravu, ali se može pretpostaviti da je borba između stare i nove uprave i njihovih pristalica bila rasplamsana do vrha i da je dr Alkalaj, kao glavna ličnost stare uprave, na koga su se sručile sve kritike nezadovoljnika, morao da ispadne. Poznato je da je Jakov Čelebonović, koji je došao na njegovo mesto u upravu, bio njegov

glavni oponent, da je između njih postojao nepremostivi jaz i da oni do smrti nisu govorili.

Manje se može razumeti kako je u novu upravu ušao Haim Azriel, protiv koga je bilo povike što je ustupio zidanje sinagoge svom sinu. I još i to, što ga uprava bira opet za predsednika!

Ipak je novoj upravi bila neophodna saradnja dr Davida Alkalaja, koji je poznavao sve peripetije zidanja sinagoge, naročito zbog rada kolaudacione komisije. Već 17. aprila 1909. upućen je akt dr Alkalaju u kome se izveštava da je Opština odredila kolaudacionu komisiju u licima Nikole Nestorovića, prof. univerziteta i Milutina Sarića v. inž. Ministarstva građevina, koji će izvršiti pregled dovr-

Dr. Jakov Čelebonović

šene sinagoge, te da ga »poznavajući njegovu ljubav prema ovoj opštini« moli da prisustvuje radu Komisije i »ukoliko više može bude na ruci ovoj Komisiji«.

Podatak da je Opština odredila komisiju za kolaudaciju vrlo je važan. U aktu Ministarstva građevina od 28. aprila 1910. kaže se izričito: »Kako sinagoga Crkv. škol. jevrejske opštine ne spada ni u jednu od gore pomenutih kategorija građevina (a to su: državne,

okružne, sreske i opštinske), to Ministar Građevina nije ni nadležan da po ovom traženju (ne vidi se čijem) određuje Komisiju za prijem sinagoge«, potpis: Ministar građevina V. N. Vulović.

Međutim, kao što ćemo videti, Ministarstvo građevina, docnije menja svoje mišljenje i određuje arhitekta Jovana Ilkića i Svetozara Ivačkovića za članove kolaudacione komisije. Verovatno je da su tu odigrale ulogu »veze« i politički uticaji.

Da rad u novoj opštinskoj upravi nije tekao glatko, može se lako zamisliti. Haim Azriel bio je zainteresovan zbog svog sina, dok je jedan od najžešćih predstavnika »Mladoturaka« Avram S. Lević sedeo njemu uz koleno.

Ne raspoložemo dokumentacijom iz tog vremena, ali se iz jednog sačuvanog štampanog poziva na javni zbor, upućen »Beograđanima Mojsijeve vere« od 17. novembra 1911., vidi, da je u Opštini izbila kriza i da su zakazani novi izbori za 4. decembar 1911. godine. Plakat je potpisao Jakov K. Čelebonović i u njemu je glavna tačka dnevnog reda: »Polaganje računa o mom radu kao potpredsednika Crkv. škol. jevr. opštine.«

Međutim, sačuvan je i drugi plakat od 15. novembra 1911. potpisan od »Uprave koja je zidala sinagogu« sa potpisima dr D. Alkalaja, Solomona Azriela, Samuela Melameda, Nisima Benaroja, I. D. Tajtacakovića, Avrama S. Koena, Avrama M. Mevoraha i Nahmana S. Amara, upućen »Članovima Jevrejske opštine u Beogradu.«

U tom proglašenju daju se sledeći podaci o zidanju sinagoge koji bi trebalo da su autentični.

Ministar građevina odobrio je na osnovu planova isplatu »nešto više« od 116.000 dinara. Preduzimaču je ustupljeno zidanje za 109.000, s tim da preduzimač ne može zidati subotom i o jevrejskim praznicima. U toku zidanja izvršene su izmene i dopune, koje smo mi napred naveli, tako da su izdaci za sazidanu sinagogu veći za 15% od prvobitnog plana. Uprava je na osnovu nalaza komisije za kolaudaciju isplatila preduzimaču 140.174 dinara. Nova uprava, kaže se u plakatu, obratila se ministru građevina da on odredi komisiju, u koju je i nova uprava odredila dva arhitekta »sa rešavajućim glasom« (Ilkića i Ivačkovića). Komisija je »sastavila obračun« ne po pogođenim cenama, nego po sopstvenoj proceni. Na kraju se tvrdi da će se protivu rešenja Ministarstva građevina žaliti Državnom savetu. Ne može se utvrditi da li je to učinjeno.

Iz toga izlazi da je preduzimaču isplaćeno Din. 31.173.- više, za viškove radova.)

Kao što se moglo predvideti, u ovu stvar se najzad umešala i Glavna kontrola kao najviši računski sud. Postojale su dve grupe njenih »primedaba«. Prve se odnose na nesređena dokumenta, pa se zbog toga vraćaju Opštini radi ispravke. A druge, od 12. jula 1910. godine, po kojima su odgovorni dr David Alkalaj i članovi Komisije za zidanje, odnose se na sumu od 14.327.20 dinara.

Pojavilo se pitanje: kolika je suma ustvari odobrena za zidanje sinagoge. To pitanje postavlja Ministar prosvete Glavnoj kontroli

27. IV 1911. godine, na šta ona odgovara da je aktom Ministra prosvete 5. III 1898. godine odobreno 180.000 dinara za tu svrhu, a to se svakako ima smatrati kao »plafon« iznad koga se ne mogu vršiti novi izdaci. Ali se u tom aktu naglašava, da se ovim ne prejudicira eventualno preduzimanje sudskih koraka protiv pređašnje Uprave, pošto su »interesi opštine znatno oštećeni«. I još dodaje, da je »preko potrebno da se dr David Alkalaj, i oni koje on zastupa, staraju o daljim odnosima sa sadašnjom Upravom i o potrebnom miru i slozi u Opštini«, kojih očigledno nije bilo, tako da je to bio predmet brige merodavnih službenih krugova kod kojih je ova afera izazvala negodovanje.

Ima mesta pretpostavci da su i politički razlozi u toj stvari bili od izvesnog uticaja. »Mladoturci« su imali u svojoj sredini ugledne članove radikalne stranke (Jakov Čelebonović, Avram S. Lević) koji nisu bili bez upliva u krugovima Ministarstva prosvete (ministar radikal Ljuba Jovanović), dok su predstavnici stare uprave (dr D. Alkalaj, H. Azriel) pripadali demokratima (nekadašnjim naprednjacima).

Ova afera bila je povod pojavi mnogih brošura, izveštaja, plakata, napada i kontra-napada po novinama. Nova uprava štampala je, na primer, čitavu knjigu (nije sačuvana, ali se iz jedne beleške vidi da su primedbe Glavne kontrole štampane na str. 167 izveštaja). Da se pri tome nisu mnogo birale reči, može poslužiti kao primer navedeni članak u »Pravdi« od 3. XI 1910. godine, pun insinucija i neumerenih izraza.

Među sačuvanim dokumentima ima traga o novim drugim primedbama Glavne kontrole od 4. aprila 1911. godine u iznosu od Din. 14.720.- Stara uprava je postupila po ovim primedbama (dobila odobrenje Ministra prosvete, položila obrtnu porezu, dokazala da je carina odbijena od zarade preduzimačeve, i da ne postoji obaveza za Din. 1.300.) Na osnovu toga odgovorni računospitač podneo je referat 29. oktobra 1911. po kome se predlaže da se računopolagaču izda razrešnica.

Nema sumnje da je u novoj upravi postojala zagriženost i otuđnost dobre volje. Predsednik Haim Azriel pozajmio je opštini za potrebe zidanja 10.000 dinara. Kad je zatražio isplatu duga, nova uprava mu odgovara da ne može doneti odluku dok sa tim pitanjem »ne bude načisto«. A u pitanju je pismena obaveza koju nova uprava ne priznaje! Azriel tuži opštinu sudu. Opština navodi da je za isplatu potrebno odobrenje ministra Prosvete. Sud je, naprotiv, našao da je to neumesno, napomenuvši, da je opština u svakom pogledu samostalna. Naravno da je Opština osuđena da plati ne samo glavnicu i ugovorenu kamatu, nego i dosuđene troškove. Zatim, sumnjajući verovatno u stabilnost postavljenih temelja Sinagoge, nova uprava vrši nepotrebnu isplatu od Din. 5.000.- za honorare kolaudacionoj komisiji, koja je vršila »bušenje i iskopavanje«, a to je po rečima stare uprave »neprijatno i nepovoljno primljeno od strane građanstva«.

Prošlo je više od pola veka od ove uzburkane atmosfere koja je unela nemir i razdor u mirnu i patrijarhalnu sefardsku zajednicu u Beogradu. Ako danas želimo da hladno i nepristrasno, na osnovu delimično sačuvanih dokumenata, damo svoj sud o ovoj aferi, moramo priznati da i jedna i druga strana ne mogu izbeći prekore i kritike.

Ruševine sinagoge »Bet Jisrael«, fotografija originala rađena u ulju, autora Leposave St. Pavlović iz 1946.

Želja da se izvan jevrejske mahale, koja nije više bila čisto sefardsko naselje, sazida nov, moderan hram koji bi odgovarao tadašnjem standardu beogradskih Sefarda, bila je na svom mestu i zasluži pohvalu. Još u svom testamentu od 13. maja 1899. veliki dobrotvor Jevrejske opštine, Mata N. Levi, kao što je napred navedeno, zaveštao je da se kirija od kuće koja se ima od masenog novca podiči, upotrebljava »za podmirenje troškova i održavanja nove sinagoge«, i to van jevrejske mahale, što znači, da je misao o novoj

sinagogi van jevrejske mahale bila popularna. Ipak, pripreme, kako finansijske, tako i administrativne, nisu bile na visini. Bilo je propusta, grešaka, familijarnosti, pa i aljkavosti. Ne vidi se da li je finansijski plan da se putem lozova dođe do sredstava imao kakav značajniji uspeh. Stara uprava se već na početku maša neprikosnovenih fondova sa specijalnom namenom (na primer penzioni fond opštinskih službenika, kao i drugi fondovi), što se bez predhodnog odobrenja kompetentnih foruma nije smelo činiti. Čak i predsednik opštine Azriel daje za ono vreme ne tako neznatan iznos kao pozajmicu. To znači da na početku novac za podizanje sinagoge nije bio osiguran. I trebalo je da dođe Glavna kontrola da obelodani da je taj rad nepravilan.

A »Mladoturci«, u želji da rad stare uprave (»Staroturaka«) predstave u što nepovoljnijoj svetlosti, preuveličavaju stvar i idu tako daleko da negiraju autonomiju koju Opština uživa. Tražili su da Ministarstvo građevina odredi drugu komisiju, iako je samo Ministarstvo službeno izjavilo, da kolaudacija ne spada u njegovu kompetenciju. Zatezanje isplate duga Haimu Azrielu, verovatno samo zato što je on otac preduzimača Viktora, dokazuje neobjektivnost i zlu volju nove »mladoturske« uprave. Opština se, na štetu svog ugleda, povlači po sudovima sve tri instance, mada je u pitanju pismena obaveza Jevrejske opštine, dajući utisak da Opština ne želi da honorise svoj potpis i datu obavezu. . .

Pošto je u ovom sukobu bilo s obe strane uneto mnogo strasti i žuči, ova afera koja je toliko uzбудila duhove tog vremena, nije bila samo odraz obične »smene generacije«. Kao što smo u uvodu naglasili, ona je manifestovala, s jedne strane, nestrpljenje mladih intelektualaca da zauzmu mesta koja su godinama držali stariji, dok su, s druge strane, ovi uporno ostajali na svojim položajima, možda i zato što nisu želeli da se obelodani njihov rad koji je zasluživao kritiku.

N A P O M E N E:

- 1) Odgovarajući dru D. Alkalaju u »Pravdi« od 3. novembra 1910. Elijas N. Levi navodi da je dr D. Alkalaj osamnaest godina kao potpredsednik upravljao Jevrejskom opštinom.
- 2) Dr David Alkalaj (1862—1933), advokat i poznati javni radnik, bio je jedan od prvih cionista u Srbiji. Učestvovao je na čuvenom Prvom Cionističkom kongresu u Bazelu (avgust, 1897).
- 3) Podizanje nove sinagoge bio je značajan događaj za tadašnji Beograd i van uske jevrejske sredine. To se vidi po tome što je kralj Petar I lično položio temelj novom hramu (10. maja 1907.), a 17. septembra 1908., kralj je sa vladom prisustvovao svečanosti osvećenja sinagoge Bet Jisrael. (Ignjat Slang: Jevreji u Beogradu, 1926., str. 104).
- 4) Po jednoj nepotpisanoj zabelešci izlazi da je zarada preduzimaču V. Azrielu iznela 100.915.17 dinara, a da mu je stvarno isplaćeno 140.944.15 dinara, dakle, 40.028.98 din. više.